

DOĞAL YA DA ÜRETİLMİŞ VİRÜSLERLE MÜCADELE İÇİN VETERİNER HEKİMLİK TEŞKİLATININ ACİLEN REORGANİZASYONU

Prof. Dr. Tamer DODURKA

Daha önce İspanyol Gribinde olduğu gibi, Covid-19 hastalığının kısa sürede kıtalar arası yayılmasıyla, bir virüsün (SARS-COV-2) nükleer silahlardan bile daha tehlikeli olabileceği bir kez daha görülmüştür. Bu silahlara sahip oldukları kadar savunma sanayileri en gelişmiş ülkelerin bile bu virüs karşısında ne kadar aciz duruma düştükleri ortadadır. Ayrıca anlaşılmıştır ki insanların bağışıklık sistemi bu virüsü alt etmeye yetmemiştir.

Salgın karşısında dünyanın ortaya koyduğu tablo, bundan böyle biyo-terör planlayıcılarını ve biyolojik savaş heveslilerini daha da cesaretlendirecektir. Bu nedenle tüm dikkatler bu konu üzerine yoğunlaşmalı ve acil tedbirler alınmalıdır. Biyolojik savaşların en önemli silahları bakteri ve virüsler olduğuna göre, aşağıda izah edilecek nedenlerden dolayı bu hastalık etkenleriyle mücadelede en etkin ve yetkin meslek grubu olan veteriner hekimlik teşkilatı bu yönde yapılandırılmalıdır.

Sadece üzerinde oynanmış virüsler değil, aynı zamanda insanlara henüz bulaşmamış, tahmini 1,5 milyon civarında doğal virüs çeşidi de insanlık için tehdit oluşturmaktadır. Neticede virüsler bakımından dünyanın hiçbir yeri güvenli değildir. Önümüzdeki yıllar geleceği mutlak olan farklı virüs salgınları, tedbir almayan koca devletleri bile yıkıp geçebilme potansiyeline sahiptir. Bu virüsleri dünyadan tamamıyla temizlemek mümkün olmadığını göre sadece kendini koruyabilen toplumlar ayakta kalabileceklerdir. Dolayısıyla, hem doğal hem de biyolojik savaş için üretilen virüslerden korunma ve mücadele sistemlerinin günün şartlarına göre yeniden yapılandırılması gereği bir kez daha ortaya çıkmıştır.

Mücadele denilince sadece güçlü hastaneler, testler, aşılama ve tedavi edici hizmetler değil özellikle hastalık ortaya çıkmadan önce yapılacaklar akla getirilmelidir. Örneğin, aşı çalışmalarını ancak salgınlar ortaya çıktıktan sonra başlayabilir ve etkili bir aşının bulunacağına garanti de yoktur. Halen salgın yapan birçok virüse karşı, örneğin HIV (AIDS)'e karşı aşı geliştirilmiş değildir.

Şu gerçeğin bilinmesi gerekir: Virüsle mücadele için hastane, doktor ve ekipman sayısını artırmak yeterli değildir. Sağlık sisteminin sorumluluğu sadece hastaneler üzerine yüklenemez; sağlık sistemi, insandan hayvana geçen hastalıklardan koruyucu hekimlik lehine acil olarak yapılandırılmalıdır. Korunma tedbirleri çok daha önemli, daha etkili ve daha ucuzdur. Bu kapsamda, acilen yapılması gerekenler şu ana başlıklar altında incelenebilir:

Virüslerle Kaynağında Mücadele İçin Kurumsal Yapının Reorganizasyonu

Son yıllarda insanlarda salgın hastalıklara sebep olan virüslerin nerdeyse tamamı hayvanlardan kaynaklanmıştır. Bunlar sadece Çin'deki hayvanlar değildir. Örneğin kıtalar arası seyahat eden kuşlar önemli bir kaynaktır. Ülkemizde de 30 yarasalı türü mevcut olup şimdiye kadar onlardaki virüsler ciddi olarak incelenmiş değildir. Ayrıca çiftlik hayvanlarının nerdeyse hepsi korona dahil birçok virüsü barındırıyorlar ve bunların günün birinde insanlara bulaşmayacağına dair hiçbir garanti yok. Dolayısıyla sadece biyolojik savaş amacıyla üretilenler değil, hayvanlarda bulunan virüslerin insanlara bulaşmasını hayvan boyutundayken engelleyebilmek için yeni bir kurumsal yapının oluşturulması hayati bir öneme sahiptir. Bu yapı, Tarım ve Orman Bakanlığı bünyesindeki Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü ve onun taşra teşkilatıdır.

Üniversite, enstitü ve laboratuvarlarıyla, çeşitli bakanlıklarda, belediyelerde ya da serbest olarak çalışanlarıyla veteriner hekimlik mesleği virüsle mücadelenin en önemli silahlarından biridir. covid-19 pandemi sürecinde görüldüğü gibi, aşı hazırlanması için en önemli aşama olan Koronavirüsü izole eden ve üstüne üstelik gen haritasını çıkaran virologlar, veteriner hekim akademisyenlerdir. Veteriner hekimler birçok virüsle uzun yıllardır mücadele etmekte olup salgın hastalıkları önleme, kontrol ve eradikasyon çalışmaları ve aşı üretiminde ciddi deneyim ve bilgi birikimine sahiptir. Zira 1960'lı yıllardan beri veteriner hekimler koronavirüslü hayvanların tedavisi üzerine çalışmaktadır. Zaten yukarıda sözünü ettiğimiz gibi bu virüslerle daha hayvan boyutundayken mücadele etmek veteriner hekimlerin görevidir. Ancak şu anki teşkilat yapısıyla bu mücadelenin başarılı olma şansı yoktur.

Aslında 1980'li yıllara kadar mevcut olan ancak sonradan kaldırılan veteriner işleri müdürlüğü hayvan, çevre ve halk sağlığı çalışmalarını eşgüdümlü olarak yürütebilecek tek teşkilat yapısı olma özelliği nedeniyle tekrar tesis edilmeli ve stratejik konumları itibarıyla Veteriner Kontrol Enstitüleri güçlendirilmelidir. Bu günkü mevcut durumda, bu görevin bırakıldığı Tarım Orman Müdürlükleri çeşitli meslek gruplarından teşkil edilmiş olup ziraai faaliyetlerle hastalıklarla mücadele iç içe yürütülmekte, insanlığı tehdit eden bu hastalıklarla mücadele maalesef sadece bir müdürlük (Hayvan Sağlığı Şube Müdürlüğü) seviye-

sine indirilmektedir. Bu yapıda insan hayvan ve çevre sağlığını ilgilendiren çalışmaların sağlıklı ve etkili yapılabilme şansı yoktur. Tüm gelişmiş ülkelerde bu mücadele bağımsız bir veteriner otorite tarafından yürütülmektedir, yürütülmek zorundadır.

Bakanlıklar Arası İletişim ile Etkileşimin Kurumsallaşması ve Disiplinler Arası İşbirliği İhtiyacı

Sağlık sistemi sadece tedavi hizmetlerinden ibaret değildir. İnsanda tespit edilen enfeksiyöz hastalıkların çoğunluğunun hayvansal kökenli olduğu göz önüne alınırsa koruyucu halk sağlığı sisteminin en önemli meslek grubu veteriner hekimlerdir. Bu hastalıklardan koruyucu halk sağlığı önlemleri yetersiz kalırsa hastaneler bu yükü kaldıramaz. Ancak mevcut durumda, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü Sağlık Bakanlığına bağlı bir kurum olması nedeniyle veteriner hekimlerle ortak çalışması söz konusu değildir. Dolayısıyla hayvan kaynaklı enfeksiyöz hastalıklar, halk sağlığını tehdit eden hayvansal gıda zehirlenmeleriyle mücadelede yetki ve iletişim sorunları mevcuttur. Halk sağlığında iletişim noksanlığının bedeli çok ağır olabilir. Şüphesiz insan hastalıklarının tedavisinde tek sorumlu meslek doktorluktur. Ancak "insan sağlığının korunması" konusunda sorumluluk sadece insan hekimlerine ait değildir.

Hayvanlardan insana geçme potansiyeline sahip olan yüzlerce tehlikeli hastalık (zoonoz) daha hayvan boyutundayken engellenemezse insan hastanelerinde tek bir yer kalmaz. Nitekim tek bir virüs hastalığı (Covid-19) bile bugün bunun ne kadar önemli olduğunu gösterdi. Bu hastalığın "Çin'in Vuhan kentindeki hayvan pazarından kaynaklandığı" görüşü genel olarak kabul görüyor. Demek ki veteriner hekimlerin bu pazara sunulan hayvanlar üzerinde yeterli kontrol ve denetimi olsaydı bugün bu virüs dünyanın başına bela olmayacaktı.

Son yıllarda zoonoz hastalıkların dünyayı tehdit etme potansiyeli gittikçe artıyor. Sadece vahşi hayvanlar değil, özellikle kuşlar, tavuklar ve domuzlar büyük salgınlar için kaynak teşkil edebilirler. Bu yüzden hayvanları da kapsayan koruyucu halk sağlığı önlemleri insan sağlığı için elzemdir. Nitekim 2005 yılında ülkemizde görülen ve halk sağlığını tehdit eden kuş gripi hastalığı hayvanlarda alınan karantina önlemleri sayesinde engellenebildi. Yine zaman zaman ortalığa çıkan ve kenelerden bulaşan, insanlarda ölüme yol açan Kırım Kongo Kanamalı Ateşi Hastalığı bu gün Türk veteriner hekimlerinin bulunduğu aşılarda daha az korkulur hale geldi. Şarbon vb. bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Ancak ülkemizde hâlâ hayvanlardan insanlara geçen tüberküloz, brusella vb. birçok hastalık kol gezmeye devam etmektedir. Bazılarının tek bulaşma kaynağı hayvanlardır. Bu hastalıklarla mücadele veteriner hekimler ve insan hekimlerince eş zamanlı yapıldığında başarı kazanılır. İnsan ve hayvan ekosistemi birbirine bağlı olduğu için koruyucu hekimliğin sınırları insan ve hayvan arasında net değildir. Nitekim bu mikroplar insan-hayvan ayrımı yapmamaktadırlar.

Dünyaca ünlü bir dergi olan Lancet dergisinde çıkan bir makaleye göre, 1980'lerde insan sağlığının sürdürülebilmesi için tüm ekosistemin sağlığının sürdürülmesi gerektiği anla-

şılması üzerine, WHO ve FAO gibi uluslararası kuruluşlar iki hekimliği de bir araya getiren “tek sağlık kavramını” kurumsallaştırmıştır.

Ülkemizde halk sağlığı ve veteriner hekimlik yetkilileri arasında zoonozlar konusunda iletişimin tamamen eksik olduğunu görülmektedir. Şu an mevcut olan yapıda hastalıklarla mücadele insan ve hayvan sağlığı birimleri tamamen birbirinden kopuk çalışmaktadır. Halbuki aynı virüs insanı da hayvanı da etkilemekte, ancak veteriner hekimler viral hastalıklarla daha sık karşılaştıkları için çok daha fazla deneyim kazanmaktadır. Örneğin:

- a) Dünyanın en üretken viroloji laboratuvarlarından biri 3,5 güvenilirlik seviyesi ile Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesindedir,
- b) Viroloji kürsüleri sadece Veteriner Fakültelerinde bulunmaktadır,
- c) Türkiye’de yıllardır faaliyette olan, veteriner hekimlerin istihdam edildiği, bakteri ve virüslerle mücadele için özel kurulmuş araştırma merkezleri vardır (Örneğin, Şap Enstitüsü),
- d) Veteriner hekimler 1960’lı yıllardan bu yana Koronavirüsleri tanımakta ve mücadele etmektedir.
- e) Birçok virüsün izolasyonu, aşısı vb. veteriner hekimler tarafından bulunmuş ve insan tıbbına kazandırılmıştır.
- f) Şu an pek çok ülkede Koronavirüsle mücadeleyi yürütmekle sorumlu enstitülerin başında veteriner hekimler bulunmaktadır.

Bu deneyim ve bilgi birikimiyle gelişen kurumsal hafıza her iki kurumda da ortak biçimde şekillenmek zorundadır. Bu nedenle halk sağlığı ve veteriner hekimlik arasındaki etkileşimler kurumsal hale getirilmeli, örneğin Sağlık Bakanlığı’nda “Veteriner Halk Sağlığı” adı altında bir teşkilat yapısı oluşturulmalıdır.

Hastalık bakımından bağışıklığın önemini göz önüne aldığımızda sağlıklı ve güvenli gıdalarla beslenen toplumlar daha dayanıklı olacaklardır. İnsanlarda gıda zehirlenmelerinin çoğu hayvansal gıdalardaki mikroplardan ve onların salgıladığı toksinlerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, gıda güvenliği konusu tüm gelişmiş ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de 150 yıldır mikrobiyoloji bilgi birikimine sahip veteriner hekimlik mesleğinin sorumluluk alanına girmektedir. Dolayısıyla hastalıklara karşı dirençli ve sağlıklı bir toplum için hem Tarım ve Orman Bakanlığı Veteriner İşleri Genel Müdürlüğü ve hem de Sağlık Bakanlığı Veteriner Halk Sağlığı Daire Başkanlığı önemli görevler üstlenebilecektir.

Sistemik Şekilde Toplumların Direncini Düşüren Etkenlerle Mücadele

Hava, su ve toprak kirliliği, çağın vebası diyabet, obezite ve kansere yol açan endüstriyel gıdalar, yapay katkı maddeleri vb. insanların virüslere karşı doğal direncini düşürmektedir. En azından geleneksel beslenme tarzımızı koruyarak ve doğal yaşamaya önem vererek direncimizi yüksek tutmak daha önemli bir hâle gelmektedir.

Tarım ve hayvancılık alt yapısı güçlü olan ülkeler, aile tipi hayvancılığa önem veren, köylüsünün tarım ve hayvancılıkla karnını doyurabildiği, dolayısıyla insan nüfusunun kentlerde değil, kırsalda yoğunlaştığı ülkeler bu süreci daha hafif hasarlarla atlatacaklardır. İstanbul'un Covid-19 dolayısıyla en sıkıntılı il olmasına rağmen İstanbul'un tarım potansiyeli yüksek ve nüfusu kırsal mahallere yayılmış olan Silivri ilçesinde bu sıkıntının nispeten daha az olması bu tezimizi güçlendirmektedir.

Bu tedbirlerden şüphesiz en önemlisi eğitimidir. Eğitimin her safhasında biyogüvenlik, sibergüvenlik, biyolojik mücadele, dezenfeksiyon, sanitasyon vb. dersler yer almalıdır. Bir örnek vermek gerekirse, Covid-19 hastalığı yayılırken insanlara evde kalmanın önemi anlatılana kadar çok fazla zayıat verilmiştir. Oysa eğitim sayesinde insanlar salgın anında ne yapacağını önceden öğrenmiş olmalıdır.